

PARANORMAL BELIEFS, BEHAVIORS AND EDUCATION

**ZEYNEP CERAN
CAHİT ASLAN**

Uz., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Mail: zzeynepkoruk@gmail.com

ID ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4388-3053>

Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Mail: cahitaslan138@gmail.com

ID ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9793-4285>

ABSTRACT

In the present study, individuals with various levels of education are examined in terms of paranormal beliefs and behaviors. In addition to education, examining the relationship of paranormal beliefs with the variables of gender, age and marital status, and determining whether there are significant differences between them constitute the scope of the present study. Due to the significant disturbances caused in the social order by the paranormal phenomenon, social scientists have directed their academic studies to the subject. However, this problem does not attract adequate attention in Turkey, and the number of academic studies on the subject is insufficient. For this reason, the problem cannot be easily traced within the society. Since the paranormal phenomenon often causes personality disorders, the subject is mostly included in the academic studies conducted in the field of psychology. However, this problem is too complex to be reduced to merely psychological cases. Therefore, it is necessary to explain the phenomenon with social facts as well. In the present study, the paranormal phenomenon is discussed from a sociological perspective, which makes the study important. The population of the present study consists of individuals located in the city of Adana. The data were collected from 100 individuals using a structured interview form on the basis of sampling. Based on the data, two scales titled "Paranormal Beliefs" and "Paranormal Behaviors" were developed. The data collected were interpreted within the framework of "structural-functionalist theories". As a result of the analyses performed using ANOVA, t-test and Tukey tests, significant relationships were detected between various dimensions of paranormality and the variables of educational background, gender, age and marital status. Based on these data, the present study comparatively examines individuals with various levels of education in terms of paranormality and discusses the problem. The results obtained in this study will contribute to future studies on the subject, as well.

Keywords: Paranormalizm, New Age beliefs, education, religion, superstitious.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü:	Araştırma
Geliş Tarihi:	17.07.2020
Kabul Tarihi:	07.09.2020
Yayın Tarihi:	25.11.2020
Yayın Sezonu:	20202

Makaleye Atrf Bilgisi

CEREN Zeynep- ASLAN Cahit. "Paranormal İnanışlar, Davranışlar ve Eğitim".
Muhafazakâr Düşünce Dergisi. Yıl: 16. Özel Sayı 1. (118-141)

muhafazakârdüşünce • yıl:16 - özel sayı:1• 2020

PARANORMAL İNANIŞLAR, DAVRANIŞLAR VE EĞİTİM*

**ZEYNEP CERAN
CAHİT ASLAN**

Öz

Bu çalışmada, paranormal inanç ve davranışlar bakımından farklı eğitim düzeylerindeki bireyler incelenmektedir. Eğitimin yanısıra cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenlerinin paranormal inançlarla ilişkisi, aralarında anlamlı farkların bulunup bulunmadığı çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Toplumsal düzende neden olduğu gözle görülür bozulmalardan dolayı sosyal bilimciler akademik çalışmalarını paranormal olgusuna yönlendirmişlerdir. Fakat Türkiye’de bu probleme yeterince önem gösterilmemekte ve yeterli akademik incelemeler de bulunmamaktadır. Bu yüzden de problemin toplumda izinin sürülmesi çok mümkün olmamaktadır. Paranormal olgusu çoğunlukla kişilik bozukluklarına neden olmasından dolayı da daha çok psikoloji alanındaki akademik çalışmalara konu edilmektedir. Fakat bu problem sadece psikolojik durumlara indirgenemeyecek kadar karmaşıktır ve bu yüzden toplumsal olgularla da açıklanması gerekmektedir. İşte bu çalışmada paranormal olgusu sosyolojik açıdan ele alınmaktadır, ki bu da bu araştırmayı önemli kılmaktadır. Çalışmanın evreni Adana şehridir. Veriler örneklem esasına dayalı olarak yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla 100 kişiden toplanmıştır. Verilere dayalı “Paranormal İnançlar” ve “Paranormal Davranışlar” adında iki ölçek geliştirilmiştir. Toplanan veriler “yapısal-fonksiyonalist kuramlar” çerçevesinde yorumlanmıştır. Çalışma, ANOVA, T-testi ve Tukey testleri analizleri sayesinde paranormal olmanın farklı boyutlarının eğitim, cinsiyet, yaş ve medeni durum değişkenleri arasında anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. İşte bu araştırma verilerine dayalı olarak bu çalışma farklı eğitim düzeyindeki bireyleri paranormal olma açısından karşılaştırmalı olarak inceleyerek problemi tartışmaktadır. Burada tespit edilen sonuçlar aynı zamanda daha sonra yapılacak çalışmalara da destek sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Paranormalizm, Yeniçağ İnanışları, Eğitim, Din, Batıl

* Bu çalışma, Doç. Dr. Cahit Aslan’ın danışmanlığında 28.06.2018 tarihinde Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Grubu Eğitimi Anabilim Dalı’nda başarıyla sunulmuş olan “Yüksek Lisans Tezi”nden üretilmiştir.

GİRİŞ

İnsanlığın başlangıcından günümüze dek birçok farklı inanış şekilleri meydana gelmiştir ve bunlar zaman içinde ya yok olmuşlardır ya da dönüşerek varlığını devam ettirmektedirler. Dini inanış olarak ifade edilemeyen ama dinden de ayrı düşünilemeyen bazı inanış şekilleri farklı isimlendirilmelerle ifade edilmeye çalışılsa da bunların tamamı paranormal inanışlar olarak ele alınmaktadır (Arslan, 2011: 31-33).

Dinin eskisi kadar belirleyici olmadığı seküler toplumlarda farklı bilgi alanlarıyla beraber paranormal inançlarda da artış dikkat çekmektedir. Bu artışa bağlı olarak bireylerde bazı dualiteler (ikilikler) meydana gelmektedir. Binlerce yıl öncesine dayanan paranormal olarak nitelendirilebileceğimiz inanç durumlarının hızlı değişimler geçiren günümüz modern toplumlarındaki varlığı din sosyolojisinin problem alanıdır. Eğitim düzeyi yüksek kişilerin de kaynağı ilkel dönemlere kadar giden ama günümüz modern toplumlarda hala varlığını sürdüren bu paranormal inanca olan eğilim sosyal bilimcilerin dikkatini çekmektedir. Genel olarak paranormal inançlar daha çok psikoloji alanında çalışılmıştır. Fakat bu çalışmada olguya sosyolojik bir bakış açısı getirilmeye çalışıldı.

İşte giderek sekülerleşen bireylerin oluşturduğu toplumda bu paranormal inanma ve davranmanın varlığına ilişkin tezatlık dikkat çekmektedir. Bu noktada paranormal davranış ve uygulamalara yönelen bireylerin kişisel özellikleri ve toplumsal konumları ile hangi durumlarda paranormal olana yöneldikleri gibi problemleri araştırmak bu çalışmanın amacıdır.

Paranormalizm kavramı altında büyü, tılsım, adak, ruhlar âlemi, fal, görünmeyen varlıklarla iletişim, takıntısız günlük bazı geleneksel davranışlar vb. ve Yeniçağ inanış biçimleri adı altında yer alan tanımlar çalışmanın çerçevesini oluşturmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümü paranormal inançlara ilişkin kuramsal ve kavramsal çerçevedir. Daha sonra çalışmanın hangi kurama göre şekillendiği, sayıtlılarının, hipotezlerinin neler olduğu, evren ve örnekleme yapısı, araştırmanın kullandığı ölçekler sırasıyla açıklanmaktadır. Son kısımda ANOVA ve T testleri sonucu elde edilen bulgular yer almaktadır. Nihayet çalışma tartışma ve sonuç kısmıyla tamamlanmıştır.

Tanım, Kavram ve Açıklamalar

İlkel toplumlarda, belki de daha da öncesinde, yani insanın var olduğu günden beri insanın sahip olduğu merak dürtüsü ve sonrasında oluşagelen

davranışların tekrar edilmeleri onların ritüelleşmesine, gelenekselleşmesine ve belli kalıp inançların oluşmasına neden olmuştur. Birçok araştırmacının “batıl inanç”, “okült fenomen”, “büyüsel inanış” gibi terimlerle ifade ettiği bu inanışların tamamı “Paranormal İnanç” kavramı olarak kabul edilmektedir. Zaten terim olarak paranormal olma, doğa kanunlarının sınırlarını zorlayan, bilimsel olarak açıklanamayan astroloji-fal-büyü batıl inançlar, olağan dışı yaşam formları, ruhçuluk, telepati, telekinezi, duyu dışı algı, durugörü gibi olguları tanımlamak için kullanılmaktadır (Arslan, 2011: 14).

Paranormal inanışların, toplumda kontrol edilemeyen, kaygı yaratan, risk ve belirsizlik taşıyan durumlar karşısında kişi ya da toplulukların kendilerini koruma ya da rahatlama mekanizması olarak devreye sokmalarıyla oluştuğu söylenir (Miller ve Hoffman, 1995: 65). Bir nevi savunma mekanizması şeklinde işlev gören bu inanç türü, çoğunlukla psikoloji alanı tarafından açıklanmaya çalışılmıştır. Öyle ki “para-psikoloji” adı altında birçok çalışma da alanyazında yerini almıştır (Saenko, 2005: 77).

Malinowski ise büyüünün hem psikolojik hem de toplumsal işlevlere sahip olduğunu söyler (Malinowski, 2000: 15). Büyü, esasen sorunlu ve sıkıntılı hallerin duygusal karşılığı olarak ortaya çıkan bir inançlar ve pratikler sistemidir (Morris, 2004: 240). Paranormal inançların ritüel olarak gelişmeleri, toplumdan topluma aktarılmaları ve hala varlıklarını korumalarıyla da toplumsal yönünü ortaya koymaktadır. Sosyal öğrenmelerle bir şekilde hayatımıza giren ve farkında olmadan uyum sağladığımız bu paranormal inanç ritüelleri varlığını korumaktadır ve gelecek dönemlerde de korumaya devam edecek gibi görünmektedir. Örneğin hızlı sosyal değişimin getirdiği zor koşullardan etkilenerek sekülerleşen ve yabancılaşan bireyler yeni bir anlam ve amaç arama dürtüsüyle paranormal inanç ve deneyimlere yönelebildiği ifade edilmektedir (Arslan, 2011). Öyle ki bu konunun uzmanları paranormal eğilimleri tasnif etme ihtiyacı bile hissettiler (Irwin, 2009; Arslan, 2011; Frazer, 2004; Vyse, 1997; Ayten ve Köse, 2009). Tam da bu nedenlerden dolayı paranormal inançlar sosyoloji disiplini içerisinde de incelenmelidir.

Dindarlıktaki yeni tezahürler, modernliğin ve sekülerleşmenin etkisi ile bazı yeni oluşumlara evrilmektedir. Modern toplumun getirdiği anlam arayışı ve ruhsal boşluk gibi sorunların aşılmasında yeni dinsel hareketler birer telafi mekanizması gibi işlev görmektedir. Giderek artış gösteren mistik ve paranormal temalar modern bir söylemde düzenlenmektedir (Arslan, 2011: 90, 92). Yani modern toplumlardaki hızlı değişim süreci, dinde de yeni durumları ortaya çıkarmıştır. Bell’in (1978: 65) 70’li yıllarda yazdığı “Kutsal’ın

Dönüşü” adlı ünlü makalesinde aşırı rasyonelleşme, bireyselleşme, sonsuz özgürlük hissi gibi modern gelişmelerden sonra “Kutsalın dönüşü denen bir şey yaşayacak mıyız? Yeni dini tarzlar ortaya çıkacak mı?” diye sorar ve akabinde bu soruyu “evet” diye cevaplandırır. Dindeki değişim, hem genel anlamda dini ve kutsal olana ilgide bir artışta hem de mistik, ezoterik kültürlere, yeni dini hareketlere ve kitlesel paranormal eğilimlere yönelişte ortaya çıkmaktadır” (Arslan, 2011: 13). İşte burada bireyselleşme ve dünyevileşme süreçlerine bağlı gelişmiş olan Yeniçağ söylemi, karmaşık çeşitli düşünce ve inançların melez ve bütünleşik bir sürümü olarak postmodern bir varoluş felsefesi ortaya çıkar. Bu da yaşam ve varoluş hakkında tutarlı bir bilgi ve açıklama alanı sunar ve bir inanç öznesi inşa eder. (Paker, 2012: 65). Wilson da yeni dinsel oluşumların, modern toplumsal sistemin sonucu ortaya çıktıkları ve sekülerleşme süreci ile ilgili oldukları kanısındadır (Arslan, 2011: 84).

Tüm dünyada dinin geleneksel biçimleri zayıflarken büyüsel, batıl, boş inanç, saçma, akıldışı, bilim dışı, olağandışı, mistik, ruhani yani paranormal kavramı olarak adlandırılan bir takım inanç ve pratikler yükselişe geçmektedir. Bu yükselişe söz konusu edilen yeni toplumsal durum arasındaki ilişki manidardır. İşte Batı’da ortaya çıkan ve 20. yüzyılın sonlarından beri varlık göstermeye başlayan paranormal inançların modern döneme uyarlanmış şeklini “Yeni Çağ İnanışı” olarak ifade etmek mümkündür.

Yeniçağ (New Age) kavramı, zaman olarak herhangi bir dönemi ifade etmekten çok günümüz dünyasında popülerleşen, kendine özgü senkretik (birleştirici) ve eklektik (seçmeci) bir inanç sistemini ifade etmektedir (Kaya, 2013). Yeni Çağ, Tanrı ve/veya dini otorite yerine birey merkezli bir kutsallık inşası ve bu inşa ile uyumlu öğretiler ve pratikler bütünü olarak tanımlanabileceği gibi, ruhsal konulara bireysel eklektik bir yaklaşımı ifade eden geniş bir hareket olarak da tanımlanabilir (Arslan, 2006: 16).

Kuramsal Yaklaşım

Araştırmanın teorik dayanağı, toplumu organize olmuş, düzenli ilişkilerden meydana gelen ve her bireyin toplumun temel değerlerini paylaştığı bir sosyal sistem olarak gören fonksiyonalist (İşlevselci) kuramdır.

İşlevselci kuram, hiçbir olgu ve değer boş ve anlamsız olmadığını, paranormal ya da ilkel tipli inançların bile toplumsal bir işleve ve role karşılık geldiğini vurgular. Bu yüzden fonksiyonalist perspektif, paranormal inancın makro etkenlerle ilişkisinin incelenmesine olanak vermektedir (Arslan, 2011: 151). Paranormal inançlara makro yaklaşım ise, inançların kişinin

dışındaki yapılardan kaynaklandığını varsaymaktadır. Sosyal açıklamalar olarak da adlandırılan bu yaklaşımda “toplumsal” faktörlerin paranormal inanç ve deneyimleri nasıl etkilediğine odaklanıldığını görürüz (Arslan, 2011: 90). Bu yüzden bu kuramın kurucularından biri olan Emile Durkheim’ın özellikle *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* çalışması, kuramsal çerçevenin ana unsurunu oluşturmuştur. Bunun yanısıra Malinowski de kuramsal çerçeveye için önemli bir yer tutmuştur.

Sayıtlar, Hipotez ve Sınırlılıklar

Genel olarak “Paranormal inançlar toplumdan topluma farklılıklar gösterse de her toplulukta görüldüğünü; Paranormal inançlar, bireysel problemlere yansıyan sıkıntılar bağlamında psikoloji ile olan ilgisinin yanında tam bir sosyolojik problem olduğunu; Paranormal inançların toplumsal düzeni etkileme, çeşitlilik oluşturma vb gizli ya da örtük birçok işleve sahip olduğunu; Paranormal inançlar toplumsal değişikliklerden etkilenecek şekilde şekillendiğini” kabul ediyoruz. Bu sayıtlardan hareketle de iddia ediyoruz ki;

“Bireylerin eğitim, yaş, cinsiyet, medeni durum gibi sosyodemografik özellikleri ile paranormal olan eğilimler arasında anlamlı bir ilişki vardır.”

Araştırma için gerekli olan veriler sınırlı bir zaman ve sınırlı bir mekânda toplanmıştır. Bu da araştırmanın sınırlılıkları olarak kabul edilmelidir.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Adana’dır. Çalışmanın örneklemini ise Adana’da yaşayan 100 kişiden oluşturmaktadır. Veriler Mayıs-Haziran 2016 tarihleri arasında toplanmıştır.

Araştırmanın örneklemin seçilmesinde, öncelikle farklı eğitim düzeyine sahip bireyler dikkate alınmıştır. Fakat farklı eğitim düzeylerine sahip bu bireylerin farklı yaş ve cinsiyetlerde olmasına da dikkat edilmiştir. Yani araştırmanın amaçlarına uygun kısmi kasıtlı örneklem oluşturulmuştur.

Veri Toplama Aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Hazırlanan anketin kapsam geçerliliği için uzman görüşlerine başvurulmuştur. Alınan uzman görüşlerinden sonra dil ve anlam geçerliliğine tabi tutulması amacıyla yirmi kişi üzerinde pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Buradan alınan dönütler sayesinde anket tekrardan düzenlenerek son hali verilmiş ve hedef grup üzerinde anket uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Anket formunun yapısal olarak kurgulanmış bölümünde maddeler Likert tipi beşli yanıtlayma seçeneğine göre düzenlenmiştir. Elde edilen verilerin geçerlilik ve güvenilirlikleri SPSS Statistics 24 programı altında test edilmiştir. Anketin standart madde analizleri gerçekleştirildikten sonra faktör analizleriyle “Paranormal İnanç” ve “Paranormal Davranış” ölçekleri üretilmiştir.

Paranormal İnanç Ölçeği (PIÖ)

Literatürde oldukça dikkat çeken ve uluslararası geçerliliğe sahip olan Paranormal İnanç Ölçeği, Tobacyk tarafından geliştirilmiştir (Tobacyk ve Milford, 1983). Likert tipli bu ölçek Arslan (2004) tarafından Türk kültürüne uyması açısından anketin maddeleri üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, geçerlik-güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Tarafımızdan yapılan Faktör analizleri ölçeğin maddelerini beş ayrı gruba ayırmaktadır.

Tablo 1: Paranormal İnanç Ölçeği maddelerinin faktörleri

Maddeler	Fak1: PiÖ_1	Fak2: PiÖ_2	Fak3: PiÖ_3	Fak4: PiÖ_4	Fak5: PiÖ_5
Astroloji gelecek hakkında doğru bir tahmin yoludur.	.912				
Bazı medyumlar geleceği tahmin edebilir.	.793				
Burçlar bize kişinin geleceği hakkında doğru bilgi verir.	.751				
Bazı insanlar, geleceği tahmin etmede açıklanamayan bir yeteneğe sahiptir.	.702				
Mübarek (veli) insanlar, lütuf ve hayır dualarını vererek insanlara yardımcı olabilirler.		-.933			
Hızır uğrayan eve bereket yağar.		-.871			
Evliyanın kerameti gerçektir.		-.772			
Kem gözlü insanların nazarının dokunduğu bir gerçektir.		-.725			
Kristaller veya kristal yapılu maddeler (oltu taşı, akit taşı..) iyileştirici enerjilere sahiptir.		-.300			
Uyku ya da trans gibi değişik durumlarda, ruh bedeni terk edebilir.			-.861		
Zihin ve ruh bedeni terk edebilir ve seyahat edebilir.			-.839		
Bazı insanlar zihin güçleriyle nesnelere havaya kaldırabilirler.			-.733		

Manevi güçlerle nesnelere hareket ettirmek söz konusu olmaktadır.				-.601		
Büyücüler hala varlıklarını devam ettirmektedir.					-.874	
Büyücülüğe ait güncel örnekler mevcuttur.					-.859	
İnsana zarar verici (kara) büyü gerçekten vardır.					-.847	
Bir takım büyümlü formüller ve sözler kullanarak bir kişiye büyü yapmak mümkündür.					-.657	
Başka gezegenlerde yaşam vardır.						.884
Başka gezegenlerden dünyamızı ziyarete gelen yabancı varlıklar vardır.						.775
Karşıdaki kişinin aklını okumak imkansızdır.						.420
Kaiser-Meyer-Olkin: .818; Bartlett's Test: 1194.307; df: 190; Sig.: .000						

1. Faktör olguyu % 35,3; 2. Faktör % 12,9; 3. Faktör % 9,6, 4. Faktör %6,6 ve 5. Faktör %5,3 oranında ölçmektedir. Bütün olarak ölçek olguyu % 70 oranında ölçmektedir.

Tablo 2: Paranormal İnanç Ölçeği faktörler arası korelasyon katsayıları

Pearson Korelasyon	PIÖ	PIÖ_1	PIÖ_2	PIÖ_3	PIÖ_4	PIÖ_5
PIÖ	1	.776**	.647**	.705**	.820**	.415**
PIÖ_1		1	.395**	.485**	.485**	.434**
PIÖ_2			1	.260**	.501**	.161
PIÖ_3				1	.482**	.248*
PIÖ_4					1	.246*
PIÖ_5						1
Alpha: .898; Ort.: 59.24; Varyans: 224.811; Ss.: 14.994						

Paranormal İnanç ölçeğinin boyutlarının kendi aralarındaki korelasyonlarına bakıldığında, her birinin diğerleriyle anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde olduğu görülecektir. *Büyü* boyutu (PIÖ_4) ve *geleceği bilme* boyutunun (PIÖ_1) tüm maddeler ile arasındaki ilişkisinin pozitif yönde olmasından dolayı bu faktörlerin diğerlerine göre daha anlamlı oldukları şeklinde yorumlanabilir. Pozitif yönlü en düşük anlamlı ilişkinin ise *geleneksel dini paranormal inanç* boyutu (PIÖ_2) ile *olağandışı yaşam formları* boyutu (PIÖ_5) arasında olduğu görülmektedir. Bütün bu sonuçlar, PIÖ'nin alt boyutlarının birbirleri ile pozitif bir ilişki içerisinde olduğunu göstermesi açısından anlamlıdır.

Geçerlilik analizleri yapılan ölçeğin Croanbach's-Alpha iç tutarlık katsayısı ise 0.898'dir. Yani ölçek maddelerinin iç tutarlılığının yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Paranormal Davranış Ölçeği (PDÖ)

Paranormal davranış ölçeği, paranormal eğilimlerin yanında davranış boyutlarının saptanması için oluşturulmuştur ki uzman görüşü doğrultusunda bu ölçeğe Paranormal Davranış Ölçeği adı verilmiştir.

Tablo 3: Paranormal Davranış Ölçeği maddelerinin faktörleri

Maddeler	Fak1: PDÖ_1	Fak2: PDÖ_2	Fak3: PDÖ_3
Ne zaman gece tırnak kessem olumsuz olaylar yaşadım	.774		
Gece ıslık çaldığımda başıma kötü olaylar geldi	.764		
Karşımda bulunan kişilerin ne düşündüklerini okumayı denedim.	.686		
Zihin gücüyle objeleri hareket ettirmeyi denedim	.673	.323	
Ruh/cin gibi varlıklarla iletişime geçilen bir ortamda bulundum	.573		
Kötü şans ve nazar karşısında kulak çekip tahtaya vururum.	.514		
Kimse ölmesin diye ters duran terlik ve ayakkabıları düzeltirim		.866	
Daha önce büyü yaptım/yaptırdım		.723	
Aramız bozulmasın diye elimdeki bıçak ya da makası kimseye direk uzatmam. (Yere bırakıp onun almasını sağlarım)		.676	
Yıldız kayarken dilek tutarsam dileğim gerçekleşiyor.			-.886
Daha önce ruh/cin çağırma denerim			-.716
Bir güvercin ya da kuş kafama pislediğinde hemen şans oyunları oynamaya giderim	.355		-.610
Kaiser-Meyer-Olkin: .765; Bartlett's Test: 428.231; df: 66; Sig.: .000			

Yapılan faktör analizinde kümelenmeyi bozan maddeler tek tek çıkarılarak en uygun hale getirilmiş ve kalan maddelerle son faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Bazı ifadeler farklı faktör yüklerine sahip olsa da ifadelerin anlamlarına bakılarak bu maddeler Faktör-1'e, Faktör 3'e dâhil edildiler. Bu haliyle maddelerin üç faktör üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. 1. Faktör olguyu % 35.3; 2. Faktör % 14.7; 3. Faktör ise % 11.1 oranında ölçtüğü görülmektedir. Bir bütün olarak ölçek olguları % 61 oranında ölçmektedir.

Tablo 4: Paranormal Davranış Ölçeği faktörler arası korelasyon katsayıları

Pearson Korelasyon	PDÖ	PDÖ _1	PDÖ _2	PDÖ _3
PDÖ	1	.746**	.793**	.772**
PDÖ _1		1	.343**	.393**
PDÖ _2			1	.439**
PDÖ _3				1
Alpha: .786; Ortalama: 5.24 Varyans: 27.336; Ss: 5.228				

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere tüm maddeler arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır. Ölçeğin “Cronbach Alpha” iç tutarlık test sonucu 0.786’dir. Bu verilere dayalı olarak ölçeğin güvenilir bir ölçek olduğu söylenebilir.

Örneklemin Yapısı

Örneklemin % 52’si erkeleden, %48’i kadınlardan oluşmaktadır. Bireylerin %47’si (n=47) 18-25, %15’i (n=15) 26-35, %19’u (n=19) 36-45, %7’si (n=7) 46-55, %9’u (n=9) 56-65 ve %3’ü ise (n=3) 66-75 yaş aralığındadır. Bireylerin medeni durumlarına göre dağılımları incelendiğinde %57’sinin (n=57) hiç evlenmediği, %33’ünün (n=33) evli olduğu, %8’inin (n=8) boşanmış olduğu ve %2’sinin (n=2) ayrı yaşadığı görülmüştür.

Yine örneklemdaki bireylerin %3’ü (n=3) okuryazar değil, %4’ü (n=4) ilkökul terk, %2’si (n=2) ilkökul mezunu, %9’u (n=9) ilköğretim/ortaokul mezunu, %2’si (n=2) Ticaret Lisesi, %7’si (n=7) meslek lisesi veya teknik lise, %9’u (n=9) normal lise, %2’si (n=2) Anadolu/Sosyal Bilimler/Fen Lisesi, %4’ü (n=4) 2 yıllık yüksekokul- 2 yıllık açık öğretim mezunu, %5’i (n=5) yüksek lisans, %5’i (n=5) doktora, %2’si (n=2) 4 yıllık açık öğretim ve %46’sı (n=46) 4 veya 5 yıllık üniversite mezunudur.

Araştırma Bulguları

Bireylerin, Paranormal İnanç Ölçeği ve Paranormal Davranış Ölçeğinden aldıkları ortalama puanların demografik özelliklerine göre farklılaşım farklılaşmadığının tespit edilmesi için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) veya Bağımsız iki grup t-testi uygulanmıştır. Karşılaştırılan grup sayısının iki olduğu durumda t-testi; ikiden fazla olması durumunda ise varyans analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Varyans analizi sonucunda gruplar arasında farklılık olduğu tespit edildiğinde, farklı grupların belirlenmesi için Tukey Çoklu Karşılaştırma Yönteminden yararlanılmıştır.

Cinsiyet ve Paranormal İnançlar

Bireylerin Paranormal İnanç Ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyete göre değişip değişmediğinin belirlenmesi için “Bağımsız t-testi” uygulanmıştır. T-testi analiz sonucu $p > 0.05$ olduğundan bireylerin Paranormal İnanç düzeyinde cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır ($t = -0.766$ $p = 0.892$). Ankete katılan kadınların aldıkları puan ortalaması 3.02 iken erkeklerin aldıkları puan ortalaması 2.9 olarak hesaplanmıştır.

Ayrıca bu ölçeğin bütün boyutlarında da cinsiyete göre farklılıklar tespit edilmemiştir. Örneğin *geleceği bilme boyutu* olan PİÖ_1’de t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = -1.116$ $p = 0.649$) ve kadınların aldıkları puan ortalaması 2.5 ve erkeklerin aldıkları puan ortalaması 2.3; ölçeğin *geleneksel dini inanç boyutu* olan PİÖ_2’nin t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = 0.355$ $p = 0.739$) ve kadınların ile erkeklerin aldıkları puan ortalaması 3.4; ölçeğin *psikişik güçler boyutunu* oluşturan PİÖ_3’nin t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = -0.253$ $p = 0.039$) ve kadınların aldıkları puan ortalaması 2.7 ve erkeklerin aldıkları puan ortalaması 2.6; ölçeğin *büyük boyutu* oluşturan PİÖ_4’nin t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = -0.546$ $p = 0.302$) ve kadınların aldıkları puan ortalaması 3.1 ve erkeklerin aldıkları puan ortalaması 3.0; ölçeğin *olağandışı yaşam formları boyutunu* oluşturan PİÖ_5’nin t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = -1.921$ $p = 0.281$) ve kadınların aldıkları puan ortalaması 3.1 ve erkeklerin aldıkları puan ortalaması ise 2.8 olarak hesaplanmıştır.

Cinsiyet ve Paranormal Davranışlar

Bireylerin Paranormal Davranış Ölçeğinden aldıkları puanların cinsiyete göre değişip değişmediğinin belirlenmesi için “Bağımsız t-testi” uygulandı. Elde edilen sonuç $p > 0.05$ olduğundan bireylerin Paranormal Davranış Ölçeğinin maddelerinden aldıkları puanların cinsiyete göre farklılık göstermediği sonucuna varılmıştır ($t = -0.561$, $p = 0.655$). Ankete katılan kadınların ve erkeklerin aldıkları puan ortalaması 0.2 olarak hesaplanmıştır.

Ayrıca bu ölçeğin de bütün boyutlarında cinsiyete göre farklılıklar tespit edilmemiştir. Örneğin ölçeğin *geleneksel paranormal inanışlar boyutu* olan PDÖ_1’nin t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = 0.317$, $p = 0.411$) ve kadınların ve erkeklerin aldıkları puan ortalaması 0.1; *dini inanış boyutu* olan PİÖ_2’nin t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = -0.399$, $p = 0.879$) ve kadınların aldıkları ve erkeklerin puan ortalaması 0.4; *batıl inanç boyutu* olan PİÖ_3’nin t-testi sonucu $p > 0.05$ ($t = -1.289$, $p = 0.184$) ve kadınların aldıkları puan ortalaması 0.4 ve erkeklerin aldıkları puan ortalaması ise 0.2 olarak hesaplanmıştır.

Yaş ve Paranormal İnançlar

ANOVA Testi sonucu $p > 0.05$ olduğundan Paranormal İnanış Ölçeğinden alınan puanların yaşa göre farklılık göstermediği belirlenmiştir ($F=1.703$; $P=0.142$). 18-25 yaş arası ortalama 2.8, 26-35 yaş arası ortalama 2.6, 36-45 yaş arası 3.2, 46-55 yaş arası ortalama 3.2, 56-65 yaş arası ortalama 3.1, 66-75 yaş arası ortalama 3.3 ve genel ortalama ise 2.9'dur. Paranormal inanç ölçeği gruplar arası kareler toplamı 4.6 ve kareler ortalaması 0.9 iken grup içi kareler toplamı 51.0 ve kareler ortalaması 0.5'tir.

ANOVA Testi sonuçlarına göre örneklemin yaşa bağlı Paranormal İnanç Ölçeğinin alt boyutları açısından da anlamlı farklar yoktur. Örneğin *geleceği bilme boyutunu* oluşturan PİÖ_1'nin değerleri $F=0.413$ ve $P=0.839$ 'dur ve 18-25 yaş arası ortalaması 2.3, 26-35 yaş arası ortalaması 2.3, 36-45 yaş arası 2.6, 46-55 yaş arası ortalama 2.5, 56-65 yaş arası ortalama 2.6, 66-75 yaş arası ortalama 2.7 ve toplam ortalama ise 2.4'dür. Paranormal inanç ölçeği gruplar arası kareler toplamı 2.1 ve kareler ortalaması 0.4 iken grup içi kareler toplamı 99.0 ve kareler ortalaması 1.05'tir. *Dini paranormal inanç* ifadelerini oluşturan PİÖ_2'nin değerleri $F=2.551$ ve $P=0.033$ 'dir. 18-25 yaş arası ortalama 3.2, 26-35 yaş arası ortalama 3.0, 36-45 yaş arası ortalama 3.9, 46-55 yaş arası ortalama 3.8, 56-65 yaş arası ortalama 3.6, 66-75 yaş arası ortalaması 4.1 ve toplam ortalama ise 3.4'dür. Gruplar arası kareler toplamı 12.1 ve kareler ortalaması 2.4 iken grup içi kareler toplamı 89.8 ve kareler ortalaması 0.9'dur. *Psşik (ruhsal) boyut* ifadelerini oluşturan PİÖ_3'nin değerleri $F=1.677$ ve $P=0.148$ 'dir. 18-25 yaş arası ortalama 2.6, 26-35 yaş arası ortalama 2.2, 36-45 yaş arası 3.1, 46-55 yaş arası ortalama 2.7, 56-65 yaş arası ortalama 2.8, 66-75 yaş arası ortalama 2.7 ve genel ortalama ise 2.7'dir. Gruplar arası kareler toplamı 8.4 ve kareler ortalaması 1.6 iken grup içi kareler toplamı 95.06 ve kareler ortalaması 1.01'dir. *Büyüsel inanç* ifadelerini oluşturan PİÖ_4'nin değerleri $F=0.930$ ve $P=0.465$ 'dir. 18-25 yaş arası ortalama 2.9, 26-35 yaş arası ortalama 3.0, 36-45 yaş arası 3.4, 46-55 yaş arası ortalama 3.6, 56-65 yaş arası ortalama 2.7, 66-75 yaş arası ortalama 3.5 ve genel ortalama ise 3.09'dur. Gruplar arası kareler toplamı 7.3 ve kareler ortalaması 1.4 iken grup içi kareler toplamı 149.09 ve kareler ortalaması 1.5'dir. *Olağandışı yaşam formları* ifadelerini oluşturan PİÖ_5'nin değerleri $F=1.277$ ve $P=0.280$ 'dir. 18-25 yaş arası ortalama 3.0, 26-35 yaş arası ortalama 2.7, 36-45 yaş arası 2.8, 46-55 yaş arası ortalama 3.1, 56-65 yaş arası ortalama 3.5, 66-75 yaş arası ortalama 3.1 ve genel ortalama ise 3.0'dir. Gruplar arası kareler toplamı 4.8 ve kareler ortalaması 0.9 iken grup içi kareler toplamı 71.9 ve kareler ortalaması 0.7'dir.

Yaş ve Paranormal Davranışlar

Öncelikle ölçeğin tüm maddeleri ve sırasıyla diğer boyutları ile yapılan ANOVA Testi sonucuncu anlamlılık değeri $p > 0.05$ olduğundan paranormal davranış olgusunun yaşa göre farklılık göstermediğini söyleyebiliriz.

Ölçeğin tüm maddelerine yönelik yapılan ANOVA test sonucu $F=0.900$ ve $P=0.485$ 'dir. Ölçeğin geleneksel paranormal davranışlar boyutunu oluşturan PDÖ_1 için $F=0.385$ ve $P=0.858$, ölçeğin dini inanç ifadelerinin davranışsal boyutunu inceleyen PDÖ_2 boyutu için $F=1.904$ ve $P=0.101$, ölçeğin batıl inanç ifadelerinin davranışsal boyutunu içeren PDÖ_3 için $F=2.025$; $P=0.082$ değerleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanarak paranormal eğilimlerin davranış boyutunda yaş değişkeninin paranormal davranışları etkilemediği söylenebilir. 18 yaşındaki bir birey ile 60 yaş ve üzeri bireylerin paranormal davranışlarda bulunma durumu birbirinden fark göstermemektedir. Yani bu, bir bakıma bireylerin ailede sosyal öğrenme ile elde ettikleri bilgilerin yaşam tarzı ve geçirdikleri süreçlere göre çok da değişmediğini bireyin aynı çizgi üzerinde devam ettiği yorumunu yapabileceğimizi bize sunmaktadır.

Medeni Durum ve Paranormal İnançlar

Öncelikle ölçeğin tüm maddeleri ve sırasıyla diğer boyutları ile yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre paranormal inanç olgusu ile medeni duruma arasında anlamlı farklar yoktur. Ölçeğin tüm maddelerine yönelik yapılan ANOVA testinde $F=0.934$ ve $P=0.427$ 'dir. Ölçeğin alt boyutlarına göre ise PİÖ_1 için $F=0.796$ ve $P=0.499$, PİÖ_2 boyutu için $F=3.126$ ve $P=0.029$, PİÖ_3 için $F=0.207$ ve $P=0.891$, PİÖ_4 için $F=0.264$ ve $P=0.851$ ve PİÖ_5 boyutu için $F=0.202$ ve $P=0.895$ değerleri tespit edilmiştir. Bu sonuçlara dayanarak paranormal eğilimlerin medeni duruma göre anlamlı farkların olmadığını söyleyebiliriz. Bireylerin evli olma, boşanma ya da ayrı yaşama gibi tercihleri ile paranormal inançlara eğilim göstermesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Medeni Durum ve Paranormal Davranışlar

ANOVA Testi sonucunun $p < 0.05$ düzeyinde değerler almasına dayanarak Paranormal Davranışlar ile medeni durum arasında anlamlı farklılıklar olduğunu söyleyebiliriz ($F=9.524$; $P=0.000$).

Yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucuna (Subset for alpha = 0.05; Sig.1: .903 ve Sig.2: 1.000) göre medeni durumu eşinden ayrı statüsünde olan bireylerin aldıkları puan ortalaması diğerlerinden anlamlı derecede

farklılar göstermektedir. Bu istatistik sonuçlara göre eşinden ayrılmış bireylerin içinde buldukları çaresizlik onların paranormal davranışlara yönelmelerine neden olmuş olabilir.

PDÖ ölçeğinin alt boyutları düzeyinde işlemler izlendiğinde anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir. Örneğin *geleneksel paranormal davranış boyutu* olan PDÖ_1'nin değeri $F=13.615$ ve $P=0.000$ 'dir. Ayrıca varyans analizi farklı düzeydeki gruplar arasında anlamlı farklar olup olmadığını gösterir. Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucu (Subset for alpha = 0.05; Sig.1: .967 ve Sig.2: 1.000) da göstermektedir ki eşinden ayrı bireyler paranormal davranışın geleneksel boyutuna daha çok sahiptirler. Yani ölçeğin maddeleri eşinden ayrı yaşayan bireyler için bir anlam ifade etmektedir. Bu maddeler de genelde olumsuz durumlarla ilişkilendirilmiştir. O halde eşinden ayrı yaşayan bireylerin içinde buldukları psikososyal durumlar onların bu tarz davranışlarda bulunmalarına neden olduğu söylenebilir. Aynı şekilde *dini inanç* ifadelerini oluşturan PDÖ_2'nin değeri $F=2.972$ ve $P=0.036$, *batıl inanç* ifadelerini oluşturan PDÖ_3'nin değeri $F=2.882$ ve $P=0.040$ 'dir.

Eğitim Düzeyi ve Paranormal İnançlar

Bireylerin eğitim düzeyi ile paranormal inançlar arasında anlamlı farklar olup olmadığını saptamak birincil amaç olduğu için örneklem, bireylerin eğitim düzeylerine göre kasıtlı olarak oluşturulmuştur. Özellikle paranormal inanç eğilimlerinin davranış boyutuna dönüşüp dönüşmediği bu çalışma için önem arz etmektedir.

Yapılan analizlere göre bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeği (PİÖ) arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir ($p=0.126 > 0,05$). Fakat verilerin frekans ve ortalamalarına bakıldığında ise okuryazar olmayanların ($n=3$, $x=4.11$) ölçeğin maddelerine daha çok “doğru buluyorum” şeklinde cevap verdiği, yani paranormal inanç eğilimlerine daha çok eğilimli oldukları görülmüştür. Fakat yüksek lisans/doktora eğitim seviyelerindekiler ($n=10$, $x=2.60$) ise ölçek maddelerine daha çok “doğru bulmuyorum” şeklinde cevap verdiği, yani paranormal inanç eğilimlerinin olmadığı ya da diğerlerine göre daha az olduğu görülmüştür. Buradan yola çıkarak eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal inançlara olan eğilimin azaldığını ifade edebiliriz.

Bu ölçeğin alt boyutları itibarıyla analizlerinin sonucu ise şu şekildedir:

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeğinin *geleceği bilme* boyutu olan PİÖ_1'in ANOVA değerleri $p=0.054 > 0,05$ 'dir. Dolayısıyla

burada anlamlı bir ilişkidir söz edilememektedir. Fakat frekans ve ortalamalara göre okuyazar olmayanların ($n=3$, $x=3.75$) bu boyutun maddelerine daha çok “doğru buluyorum” şeklinde cevap verdiği, yani geleceği öğrenmeye yönelik ifadelerle diğerlerine oranla daha çok eğilim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında yüksek lisans/doktora grubunun ($n=10$, $x=1.8$) maddelere daha çok “doğru bulmuyorum” şeklinde cevap verdiği, yani geleceği öğrenmeye yönelik eğilimlerinin olmadığı ya da diğerlerine göre daha az olduğu ifade edilebilir. Hatta ifadelerle yanıt verme düzeyi, doktora düzeyindeki birey ile yüksek lisans yapan birey arasında da keskin bir şekilde ayrılmıştır. Yüksek lisans eğitim düzeyindeki bir birey bu ifadelerle “doğru bulmuyorum” yanıtını verirken doktora eğitim düzeyindeki bireyler “kesinlikle doğru bulmuyorum” yanıtını vermişlerdir. İlgi çeken bir diğer nokta ise 2 yıllık yüksekokul ($n=4$, $x=3.43$) ya da 4 yıllık açıköğretim eğitim düzeyinde olduklarını ifade eden bireyler ($n=48$, $x=2.70$) içindir. Bu düzeydeki bireyler de geleceği bilmeye yönelik maddelere diğerlerine oranla daha ılımlı yaklaşarak “Kararsızım” yanıtını vermiştir. O halde eğitim düzeyi yükseldikçe geleceği öğrenmeye yönelik eğilimin azaldığını ifade edebiliriz.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeğinin *dini paranormal inanç* boyutu olan PİÖ_2'nin değerleri $p=0.001 < 0,05$ 'dir. Bu da ikisi arasında anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu boyutun frekans ve ortalamalarına göre okuyazar olmayanlar ($n=3$, $x=4.80$) dini paranormal ifadelerle daha çok “kesinlikle doğru buluyorum” şeklinde cevap vermiştir. Yani okuyazar olmayanlar diğerlerine oranla dini paranormal inançlara daha çok eğilimlidir. Fakat yüksek lisans/doktora grubu ($n=10$, $x=2.53$) aynı ifadelerle daha çok “doğru bulmuyorum” şeklinde cevap vermişler. Buradan onların dini paranormal ifadelerle yönelik eğilimlerinin olmadığı ya da diğerlerine göre daha az olduğu ifade edilebilir. Fakat okuyazar olmayan gruptan eğitim düzeyi yüksek olan doktora düzeyine kadarki aralıkta kalan bireylerin de dini paranormal ifadelerle verdikleri yanıtların ortalamaları 4'ün üzerindedir. Bu da bireylerin farklı eğitim düzeyinde olmaları ile dini paranormal ifadelerle gösterdikleri eğilim arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu istatistiksel olarak göstermektedir. Bu anlamlılığın yanında yine de eğitim düzeyi yükseldikçe dini paranormal inançlara olan eğilimin azaldığını söyleyebiliriz.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeğinin *psikişik/ruhsal boyutu* olan PİÖ_3'in değerleri $p=0.105 < 0,001$ 'dir. Yani anlamlı bir ilişki söz konusudur. Frekans ve ortalamalara baktığımızda ise okuyazar olmayanların ($n=3$, $x=4.25$) ölçeğin bu alt boyutunun ifadelerine daha çok

“kararsızım ya da doğru buluyorum” şeklinde cevap verdiği, yani psişik boyutun ifadelerine daha çok eğilim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında doktora grubunun ($n=5$, $x=3.00$) ise aynı ifadelerle daha çok “kararsızım” şeklinde cevap vermesi burada dikkat çekici bir fark yaratmaktadır. Eğitim düzeyi en yüksek grup olmasına rağmen paranormal inanç ölçeğinin psişik/ruhsal boyutun ifadelerine, eğitim düzeyi düşük gruplardan daha çok eğilim gösterdiği tespit edilmektedir. Oysaki bir önceki boyutun analizlerinde eğilimlerin eğitim düzeyi attıkça azaldığına yönelik çıkarımlar yapmıştık. Burada ise zıt bir durumla karşılaşmaktayız. Bu durumu Yeniçağ inanç biçimleri ile açıklamak mümkündür. Yeni Çağ İnanç Biçimleri psişik boyutun ifadelerinde olduğu aldığı gibi trans ve enerji durumlarını içermektedir. O halde eğitim düzeyi diğerlerine oranla yüksek oran gruplarda paranormal inançların psişik boyutlarına olan eğilimler daha anlamlıdır. Bu bağlamda Yeniçağ inanış biçimlerinin eğitim düzeyi yüksek gruplar için bozuk bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeğinin *büyük boyutu* olan PİÖ_4’ün değerleri $p=0.592>0,05$ ’dir. Yani anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Fakat frekans ve ortalamalara göre okuryazar olmayanların ($n=3$, $x=4.58$) bu boyutun ifadelerine daha çok “kesinlikle doğru buluyorum” şeklinde cevap vermiştir. Yani okuryazar olmayanlar paranormal inanç eğilimlerinin büyüsel boyutunun ifadelerine daha çok eğilim göstermektedir. Bunun yanında yüksek lisans/doktora grubunun ($n=10$, $x=3.15$) ise aynı ifadelerle daha çok “kararsızım” şeklinde cevap verdiği, yani paranormal inanç eğilimlerinin büyüsel boyutuna eğitim seviyesi yüksek bireylerin de eğilim göstermektedirler. Bu durumu yine Yeniçağ inanç biçimleri ile açıklamak mümkündür. Geline günümüz modern dönemde geleneksel döneme eğilim, eski gelenek ve göreneklere dönüşün yaygınlaşması ve bu dönüşümün eğitim düzeyi yüksek bireyler üzerinde de yaşanması konunun akademik alanda çalışılmaya değer olduğunu göstermektedir.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeğinin *olağandışı yaşam formları* boyutu olan PİÖ_5’in değerleri $p=0.019>0,05$ ’dir. Aynı zamanda değerlerin frekans ve ortalamalarına baktığımızda ise okuryazar olmayanların ($n=3$, $x=4$) boyutun ifadelerine daha çok “doğru buluyorum” şeklinde cevap verdiği yani paranormal inançlara daha çok eğilim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında doktora grubunun ($n=5$, $x=2.53$) ise aynı ifadelerle daha çok “doğru bulmuyorum” şeklinde cevap verdiği yani olağandışı yaşam formlarına inançlarının olmadığı ya da diğerlerine göre çok

az olduğu ifade edilebilir. O halde eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal inançlara olan eğilimin azaldığını ifade edebiliriz. Lisans ve yüksek lisans eğitim düzeyindeki gruplar ($n=53$, $x=2.93$) ise olağandışı yaşam formlarına yönelik inançlara “karasızım” şeklinde cevap vermişlerdir. İlkokul ve lise düzeyine ($n=31$, $x=3.46$) oranla eğitim düzeyi daha yüksek olan bu grubun eğiliminin daha fazla olması da dikkat çekici görülmektedir.

Eğitim Düzeyi ve Paranormal Davranışlar

Geleneksel olarak nitelendirilen topluluklarda çok çeşitli ritüeller mevcuttur. Her toplumun kendine özgü ritüelleri vardır ve bu ritüeller toplumdandan topluma değişmektedir. Bunlar genellikle doğum, ölüm, düğün ve buna benzer törenlerde daha çok kendini göstermektedir. Bireyler bu ritüelleri sosyalizasyon süreci içerisinde kendiliğinden öğrenmektedirler. Fakat geçen zaman ve dönüşen toplumlarla beraber bu ritüeller uygulamadan ziyade giderek eğilim düzeyinde kalmaya başlamıştır. Yani bireyler bu ritüellerin varlığına inanç duysalar da davranış boyutunda gerçekleşmesine olumlu bakmazlar. Bu duruma dönemin gereklilikleri neden olmaktadır. İşte bu çalışmada bireylerin paranormal inançlara olan eğilimlerinin hangi düzeyde davranışa dönüşüp dönüşmediğine bakıldı. Fakat bahsedildiği üzere gelinen dönem ve yaşanan pratikler bu eğilimlerin davranış boyutunda gerçekleşmediğini bize göstermektedir. Yani bu davranışlar “hiçbir zaman yapılmadığı” cevapları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal Davranış Ölçeğinden (PDÖ) aldığı puan değerleri $p=0.089 > 0,05$ 'dir. Yani anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Zaten frekans ve ortalama değerler tüm eğitim düzeylerinde birin altında tespit edilmiştir. Fakat değerler arası küçük farklılıklar vardır ki bu da bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal davranışlara olan eğilimin azaldığını göstermektedir.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal Davranış Ölçeğinin *geleneksel davranışlar* boyutu olan PDÖ_1'in değeri $p=0.537 > 0,05$ 'dir, ki anlamlı bir ilişkisi söz konusu değildir. Tüm eğitim düzeylerindeki cevap ortalamaları birin altında olmasına rağmen frekans ve ortalamalara baktığımızda ise değerler arası küçük farklılıklar bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal davranışlara olan eğilimin azaldığı yorumunu yapmamıza neden olmaktadır.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal Davranış Ölçeğinin *dini inanç* boyutu olan PDÖ_2'nin değeri $p=0.026 < 0,05$ 'dir. Yani anlamlı bir ilişki

yoktur. Yine de bu boyut diğer boyutlara oranla daha anlamlı bir durumu belirtmektedir. Şöyleki: Ortalamalar itibarıyla “ilkokul terk” eğitim düzeyindekiler ($n=4$, $x=1.83$) “bir ya da iki sefer” yaparım şeklindeki seçeneğe yoğunlaştıkları için bu boyutta daha çok davranım göstermişlerdir. Değerler arası küçük farklılıklara göre bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal davranışlara olan eğilimin azaldığını ifade edebiliriz ki genel ortalama birin altındadır.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal Davranış Ölçeğinin *batıl inanç* boyutu olan PDÖ_3’ün değerleri ise $p=0.000 < 0,05$ ’dir, ki burada da anlamlı bir ilişki yoktur. Diğer yandan gruplar arası karşılaştırma yaptığımızda dahan ziyade “okuryazar olmayan” bireylerin batıl davranışları uygulama durumunda olduğu görülmüştür. Çünkü bu boyutun ifadelerine okuyazar olmayan grup “ara sıra yaparım” cevabını vermişlerdir. Yine burada da görüleceği gibi eğitim düzeyi yükseldikçe oranın azaldığı, eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin paranormal davranışlarda hiç bulunmadığı ya da diğer gruplara oranla daha az bulunduğu söylenebilir.

Genel olarak, bireylerin eğitim seviyelerine göre “inanma ve davranma” düzeyinde paranormal olanı değerlendirirsek Paranormal İnanç Ölçeği ile bireylerin eğitim düzeyleri arasında anlamlı bir fark olduğunu söyleyebiliriz. Paranormal İnanç Ölçeğinde hem geleneksel paranormal inançlara hem de Yeni Çağ İnanç Biçimlerini kapsayan inanç biçimlerine yönelik maddeler yer almaktaydı. Bireylerin paranormal inançlara olan eğilimlerini ölçmek amacıyla Paranormal İnanç Ölçeği uygulanmış ve eğitim düzeyinin bireylerin paranormal inanca olan eğilimlerini etkilediği sonucuna varılmıştır. Fakat bireylerin bazı durumlarda eğilim gösterdikleri inançları uygulamadıkları bazı durumlarda da eğilim göstermediklerini ifade ettikleri durumları hayatlarında uyguladıklarını gördük. Kısaca ankete katılan bütün bireylerin ölçeğe verdiği cevaplar ile eğitim düzeyleri arasında yapılan karşılaştırma sonucunda anlamlı bazı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Paranormal İnanç Ölçeğinde “Bazı insanlar, geleceği tahmin etmede açıklanamayan bir yeteneğe sahiptir.” ifadesine yalnızca örneklemin %9’u “tamamen doğru buluyorum” cevabını verirken, Paranormal Davranış Ölçeğindeki “Daha önce kahve / el /iskambil vb fallara baktım/baktırdım.” ifadesine örneklemin %22’si “her zaman” cevabını vermiştir. Bu noktada bireylerin eğilim göstermediği bazı olguları hayatlarında uyguladıklarını görmek mümkün olmaktadır. Bazen bireylerin bulunduğu sosyal ortam, bazen de “inanmıyorum ama eğlence

olsun diye yapıyorum” gibi düşünceler kişileri bu tarz davranışı yapmasına neden olmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, farklı eğitim düzeylerindeki bireylerin paranormal inançlara olan eğilimleriyle bu eğilimlerin davranışlara dönüşme durumunu tespit etmeyi hedeflemiştir. Kısaca P değerlerinden ziyade cinsiyet, yaş, medeni durum ve eğitim düzeyine göre değerler arası küçük farklılıklar bakımından anlamlı farklılıklara rastlanmıştır. Daha önce bu alanda yapılan araştırmalardaki sonuçlarla paralel farklılaşmanın en çok *cinsiyet* değişkeni üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Değerler arası küçük farklılıklar bakımından “Kadınların erkeklere göre paranormal inançlara olan eğilimleri daha fazla.” olduğu söylenebilir.

Yaş değişkeni bakımından 66-75 yaş aralığındaki bireylerde paranormal eğilimlerin diğerlerine oranla daha fazla olduğu görülmüştür. “Yaş arttıkça paranormal inançlara eğilim armaktadır.” Yaşlılık statüsüne sahip 66-75 yaş aralığındaki bireylerin ölüm düşüncesinden kaynaklı olarak dini inançlara eğilim göstermeleri bu çalışmada anlamlı bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Merton’un İşlevselcilik kuramındaki “bir grup için işlevsel olan, başka bir grup için işlevsel olmayabilir” (Poloma, 1993) ifadesi de buradaki anlamlılığı açıklamaya yardımcı olmaktadır. Fakat daha önce yapılan bazı araştırmalara bakıldığında, genç insanların da en az yaşlı insanlar kadar ve hatta bazen daha fazla paranormal inanca sahip olduğuna yönelik sonuçlara rastlanmaktadır (Ayten ve Köse, 2009).

Medeni durum değişkeni açısından ise boşanmış ya da ayrı yaşayan bireylerin diğerlerine göre geleneksel dini paranormal inançlara daha fazla eğilim göstermektedir.

Paranormal İnanç Ölçeği için yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucunda eşinden ayrı bireylerin aldıkları puan ortalamasının diğerlerinden anlamlı derecede farklı olduğunu göstermektedir. Eşinden ayrı olan bireylerin içinde buldukları çaresizlik durumlarından kaynaklı paranormal davranışlara yöneldiklerini yorumlayabiliriz. Merton’un da söylediği gibi bir grup için pozitif işlevlere sahip uygulamalar aynı zamanda bozuk işlevlere de sahip olabilir. Boşanmış ya da eşinden ayrı yaşayan bireylerin geleneksel dini paranormal inançlara eğilim göstermeleri bu inanışların bozuk işlevini ortaya koymaktadır.

Paranormal Davranış Ölçeği (PDÖ) için yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi sonucuna göre eşinden ayrı bireylerin ortalamaları diğerlerinden anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Bu sonuç eşinden ayrı yaşayan bireylerin içinde buldukları psikolojik durumlar ile açıklanabilir ki tam da burası psikoloji ile sosyolojinin kavaşak noktası sayılır. Bu sonuca göre “evli” olanlara göre “bekârlar” ya da “eşinden ayrılmış” olan bireyler paranormal inançlara daha çok eğilim gösterdiklerini söyleyebiliriz. Burada Merton’un vazgeçilmez olarak görülen aile ve evlilik kurumlarının bile her zaman sağlıklı bir işleve sahip olmadığını söylediğini hatırlamamız lazım.

Paranormal inanç ölçeği (PİÖ) açısından farklı eğitim düzeylerine sahip bireyler arasında bir farklılaşma olmadığı, fakat ölçeğin alt boyutlarını oluşturan “dini paranormal inanç” ifadeleri ile psikik/ruhsal boyuttaki ifadelerde anlamlı farklılığa rastlanmıştır. Verilerin frekans ve ortalamaları itibarıyla okuryazar olmayanların Paranormal İnanç Ölçeğinin tüm maddelerine daha çok “doğru buluyorum” cevabını vermelerinden dolayı diğer eğitim seviyelerindeki bireylere göre paranormal inançlara daha çok eğilim gösterdikleri söylenebilir. Tersine yüksek lisans/doktora eğitim seviyesindeki bireyler aynı maddelere daha çok “doğru bulmuyorum” cevabını vermişlerdir. O halde “eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal inançlara olan eğilimin azaldığını” ifade edebiliriz. Paranormal İnanç Ölçeğinin geleceği bilmeye yönelik ifadeler için okuryazar olmayanlar daha çok “doğru buluyorum” cevabını vererek geleceği öğrenmeye yönelik ifadelerine diğerlerine oranla daha çok eğilim gösterdiği görülmektedir. Yüksek lisans/doktora grubunun ise ifade edilen ölçek maddelerine daha çok “doğru bulmuyorum” cevabını vermişlerdir. Bu grubun geleceği öğrenmeye yönelik eğilimlerinin olmadığı ya da diğerlerine göre daha az olduğu ifade edilebilir. Hatta ifadelerine yanıt verme düzeyine göre doktora düzeyindeki bireylerle yüksek lisans yapan bireyler arasında da keskin bir ayrım vardır. Örneğin yüksek lisans eğitim düzeyindeki bireyler bu ifadelerle “doğru bulmuyorum” yanıtını verirken doktora eğitim düzeyindeki bireyler “kesinlikle doğru bulmuyorum” yanıtını vermişlerdir. İlgi çeken bir diğer nokta ise 2 yıllık yüksekokul ya da 4 yıllık açıköğretim eğitim düzeyindeki bireyler içindir. Bu düzeydeki bireyler de geleceği bilmeye yönelik maddelere diğerlerine oranla daha ılımlı yaklaşarak “Kararsızım” yanıtını vermiştir. O halde eğitim düzeyi yükseldikçe geleceği öğrenmeye yönelik eğilimin azaldığını ifade edebiliriz.

Okuryazar olmayanlar, Paranormal İnanç Ölçeğinin dini paranormal inanç boyutunun ifadeleri için daha çok “kesinlikle doğru buluyorum”

cevabını vermiştir. Yani okuryazar olmayanlar diğerlerine oranla daha çok eğilim gösterdiği görülmektedir. Yüksek lisans/doktora grubu ise ifade edilen ölçek maddelerine daha çok “doğru bulmuyorum” cevabını vermiştir. Yani bu eğitim seviyesindeki bireylerin dini paranormal ifadelerle yönelik eğilimlerinin olmadığı ya da diğerlerine göre daha az olduğu ifade edilebilir. Fakat okuryazar olmayan gruptan eğitim düzeyi yüksek olan doktora düzeyine kadarki aralıkta kalan bireylerin de dini paranormal ifadelerle verdikleri yanıtların ortalamaları 4’ün üzerindedir. Bu da bireylerin farklı eğitim düzeyinde olmaları ile dini paranormal ifadelerle gösterdikleri eğilim arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu istatistiksel olarak kanıtıdır. Bu anlamlılığın yanında yine de eğitim düzeyi yükseldikçe dini paranormal inançlara olan eğilimin azaldığı istatistiksel olarak ifade edilebilmektedir.

Okuryazar olmayanların Paranormal İnanç Ölçeğinin psişik/ruhsal boyutunun maddelerine daha çok “kararsızım ya da doğru buluyorum” cevabını vererek ölçeğin psişik boyutuna daha çok eğilim gösterdiği görülmüştür. Fakat doktora grubunun ise ifade edilen ölçek maddelerine daha çok “kararsızım” cevabını vermesi dikkat çekicidir. Doktaraya sahip olanlar eğitim düzeyi en yüksek grup olmasına rağmen paranormal inanç ölçeğinin psişik/ruhsal boyutundaki ifadelerle, eğitim düzeyi düşük gruplardan daha çok eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Oysaki bir önceki boyutun analizlerinde, eğitim düzeyi arttıkça eğilimlerin de azaldığına yönelik çıkarımlar yapmıştık. Şimdi ise zıt bir durumla karşılaşmaktayız. Bu durumu ise psişik boyutun ifadelerinde yer aldığı gibi trans ve enerji durumlarını içeren Yeni Çağ İnanç Biçimleri ile açıklamak mümkündür. Ölçeğin psişik ifadeleri çalışmanın teorik kısmında da anlatıldığı üzere Yeniçağ inanç kavramlarına ait olgularla aynıdır. O halde paranormal inançların psişik boyutlarında eğitim düzeyleri diğerlerine oranla yüksek olan bireylerin eğilimler daha fazladır. Bu sonuca bağlı olarak Yeniçağ inanış biçimlerinin eğitim düzeyi yüksek gruplar için bozuk bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür.

Bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeğinin büyü boyutundan aldığı puanlar arasında anlamlı bir ilişkiden söz edilememektedir. Okuryazar olmayan grubun ifade edilen maddelere daha çok “kesinlikle doğru buluyorum” şeklinde cevap verdiği yani paranormal inanç eğilimlerinin büyüsel boyutun ifadelerine daha çok eğilim gösterdiği görülmektedir. Bunun yanında yüksek lisans/doktora grubunun ise ifade edilen ölçek maddelerine daha çok “kararsızım” şeklinde cevap verdiği yani paranormal inanç eğilimlerinin büyüsel boyutu için bireylerin eğitim düzeyi daha düşük

gruplara göre bu inançlara daha çok eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Eğitim düzeyi yüksek olan gruplardaki bireylerin psişik ve büyü boyutuna yönelik eğilimlerinin, eğitim düzeyleri düşük olan gruplara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumu yine Yeniçağ inanç biçimleri ile açıklamak mümkündür.

Verilere göre bireylerin eğitim durumları ile Paranormal İnanç Ölçeğinin *olağandışı yaşam formları* boyutu arasında anlamlı bir ilişki söz konusu değildir. Okuryazar olmayan grubun ölçekteki ifadelerine daha çok “doğru buluyorum” cevap vermiştir. Yani okuryazar olmayanlar paranormal inançlara daha çok eğilim göstermektedirler. Doktora grubunun ise aynı ifadelerine daha çok “doğru bulmuyorum” cevabı vererek olağandışı yaşam formlarına inançlarının olmadığı ya da diğerlerine göre daha az olduğunu göstermişlerdir. Lisans ve yüksek lisans eğitim düzeyindeki bireyler ise olağandışı yaşam formlarına yönelik inançlara “karasızım” şeklinde cevap vermişlerdir. İlkokul ve lise düzeyine oranla eğitim düzeyi daha yüksek olan bu grubun eğiliminin daha fazla olması da dikkat çekici görülmektedir. O halde eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal inançlara olan eğilimin azaldığını ifade edebiliriz.

Eğitim durumları ile Paranormal Davranış Ölçeğinin *dini inanç* ifadeleri boyutu arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Örnekleme bu boyutun ifadelerine genel olarak “bir ya da iki sefer” yaparım seçeneğine yoğunlaşmıştır. Eğitim düzeylerindeki cevap ortalamalarındaki küçük farklılıklarına bakarak eğitim düzeyi yükseldikçe paranormal davranışlara olan eğilimin azaldığını ifade edebiliriz.

Eğitim durumları ile Paranormal Davranış Ölçeğinin *batıl inanç* boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır. Batıl davranışları uygulama durumu “okuryazar olmayan” bireylerde daha sık görülmektedir. Eğitim düzeyi yükseldikçe bu oranın azaldığı, eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin paranormal davranışlarda hiç bulunmadığı ya da diğer gruplara oranla daha az bulunduğu istatistiksel olarak tespit edilmiştir.

Eğitim, bazı eğitsel işlevleri yaşama geçiren toplumsal bir kurumdur. Bir toplumsal kurum olarak eğitim, “toplumsallaşma” sürecini kullanarak bireyler topluma bazı değer ve anlayışlarını yükler. Yapısal-işlevselci çerçeveden eğitimin yapması gereken şey, bireyleri toplum açısından toplumsallaştırmak, onları işlevsel kılmak ve topluma uyumlu bir hale getirmektir (Durkheim, 1961: 96). Bu noktada eğitimin yükleneceği içerik ve işlev toplumdan topluma, zamandan zamana değişiklik gösterir. Paranormal inançların aktarımı bağlamında eğitim sağlıklı bir işlev yerine getirememektedir.

Her ne kadar bu çalışma sonucunda eğitim düzeyleri yüksek olan bireylerin paranormal inanç eğilimlerinin daha az olduğu tespit edilse de ölçeğin farklı boyutları arasında aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Çünkü yüksek eğitim düzeyine sahip bireyler paranormal eğilimlere sahip olduklarını görmekteyiz. Bu bağlamda eğitim her zaman açık, sağlıklı bir işlev yerine getirememektedir. Fakat paranormal inançların gelenek ve göreneklerin devamı, kültürel çeşitlilik oluşturmaları açısından işlevsel olduğunu da ifade etmeliyiz. Daha önceki araştırmalara göre eğitim düzeyi düşük olan bireylerin, eğitim düzeyi yüksek olan bireylere oranla daha fazla paranormal inanca sahip olduğuna yönelik bulgular ortaya çıkmaktadır (Shermer, 2002; Arslan, 2004).

Eğitim her ne kadar bireylere rasyonel bir bakış açısı kazandırsa da özellikle zor durumlar yaşadığı dönemlerde kişiler, bilimsel bilgi dışında irrasyonel inançlara yönelebilmektedir. Modern dönemde bu inanışlar önceden de bahsedildiği gibi Yeni Çağ İnanışları başlığı altında ifade edilmiştir. Bu çalışma içerisinde verilen birçok örnekte de görüldüğü gibi, eğitim çoğu kez inançları etkilemeyen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle özellikle din ve inançlar konusunda, insanları duygusal ve psikolojik anlamda da geliştirecek eğitimlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Kaynakça

- Arslan, M. (2011). *Paranormalizm ve Din*. İstanbul: Bilsam
- Arslan, M. (2010). "Seküler Toplumlarda Kutsal Arayışları Geç Modern Dönemde Büyü-Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(1): 195-210.
- Arslan, M. (2006). "Değişim Sürecinde Yeni Dindarlık Formları: "Yeni Çağ" İnanışları Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 4 (11): 9-25.
- Arslan, M. (2004). "Kişilerin Batıl İnanç Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi". *Değerler Eğitimi Dergisi*. 2 (6): 9-34.
- Ayten, A. ve Köse, A. (2009). "Batıl İnanç ve Davranışlar Üzerine Psikososyolojik Bir Analiz". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 9 (2): 45-70.
- Bell, D. (1978). "The Return of the Sacred: The Argument About the Future of Religion". *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*. 31 (6): 29-55.
- Durkheim, E. (1961). *Moral Education: A Study in The Theory and Application of the Sociology of Education*. London: Free Press of Glencoe, Inc.
- Durkheim, E. (2011). *Dini Hayatın İlk Biçimleri*. (Çev. F. Aydın), Ankara: Eski Yeni.
- Frazer, J. G. (1890). *Altın dal*. (Çev. M. H. Doğan). İstanbul: Panel Yayınları.
- Irwin, H. J. (2009). *The Psychology Of Paranormal Belief*. University of Hertfordshire, UK: Hatfield.
- Kaya, M. ve Aydın, C. (2013). "Yeni Çağ İnanışları Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Öndokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (35): 5-19.

- Lundskow, G. (2008). *The Sociology of Religion: A Substantive And Transdisciplinary Approach*. California: Pine Forge Press.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, Bilim ve Din*. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Miller, A. S. and Hoffmann, J. P. (1995). Risk and religion: an explanation of gender differences in religiosity. *Journal for the Scientific Study of Religio.*, 34 (1): 63-75.
- Paker, K. O. (2012). "Postmodern Bilgelik: Yeniçağ Söyleminde Kişisel Gelişim ve 'Ruhsal Alıştırmalar'". *Psikoloji Çalışmaları Dergisi.*, 31 (0): 61-98.
- Poloma, M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev. Hayriye Erbaş). İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Saenko, I. V. (2005). "The Superstitions of Today's College Students". *Russian Education and Society*. 47(12): 76-89.
- Shemer, M. (2002). *Why People Believe Weird Things*. New York: Henry Holt and Com.
- Temren, B. (1998). "Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme". *Ankara Üniversitesi Dergisi*. 38(1,2): 301-311.
- Vyse, S. A. (1997). *Believing in Magic: The Psychology of Superstition*. New York: Oxford University Press.